

ВОРОНА Петро Васильович,
д-р держ. упр., доц.,
голова Полтавської обласної ради

СУСПІЛЬНІ РИЗИКИ ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ ЗА ПРОПОРЦІЙНОЮ СИСТЕМОЮ ЗА ВІДКРИТИМИ ПАРТІЙНИМИ СПИСКАМИ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Розкриваються основні ризики застосування на місцевих виборах в Україні відкритих партійних списків. Досліджуються особливості їх використання в країнах Західної Європи та на пострадянському просторі.

Ключові слова: коаліційна угода, місцеві вибори, відкриті партійні списки, політичні партії, виборчі програми, місцеве самоврядування, територіальні громади, місцеві ради, обласна рада, районна рада.

Ворона П. В. Social risks of local elections on a proportional basis for open party lists: public-management aspect

The main risks of the usage of open party lists at the local elections in Ukraine are discussed. The peculiarities of their use in the countries of Western Europe and in the post-soviet space are investigated.

Key words: coalition agreement, local elections, open party lists, political parties, electoral programs, local government, local community, local council, regional council, district council.

Постановка проблеми. Проведення місцевих виборів в Україні в 2015 р. є нині одним із найактуальніших питань, які обговорюють політологи та політики. Неодноразово були гіпотетичні заяви щодо їх перенесення у зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи, але в переліку поданих законопроектів до Верховної Ради України вже станом на 1 червня 2015 р. є чотири законопроекти щодо модернізації технології їх проведення. Для правлячих коаліції їх проведення

в нинішніх умовах є свого роду лакмусовим папірцем щодо довіри до них рядових виборців – оцінка їх роботи у парламенті за рік та перевірка «боездатності» їх регіональних структур. На несприятливе електоральне поле для правлячих партій указують результати опитування щодо впливу та довіри до політичних партій, але об'єктивна потреба у вирішенні проблеми модернізації демократичних інститутів є вимогою нинішнього часу. Падіння довіри до політичних партій відбувається на тлі її зростання до інших інститутів суспільства (армія, волонтери, церква, громадські організації тощо) [9].

Дослідження міжнародного досвіду модернізації виборчих систем та їх упровадження (у тому числі в країнах пострадянського простору) свідчить про те, що ефективна робота органів державного управління та місцевого самоврядування залежить від вчасності кореляції суспільством виборчого законодавства щодо відповідності новим суспільним стандартам та перспективам. Загальновідомо, що своєчасне розв'язання та профілактика місцевих політичних конфліктів, досягнення загальносуспільного благополуччя залежить від ефективності роботи місцевих представницьких органів влади, перш за все регіонального та місцевого рівнів. А ефективна робота кожного представницького органу залежить від створення суспільно справедливого виборчого законодавства, що відповідатиме цивілізаційному стану суспільно-політичних відносин та буде зрозумілим навіть для необізнаного в його тонкощах виборця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у галузі виборчого права свідчить, що проблемі дослідження практики проведення місцевих виборів до обласних, районних, міських рад за мажоритарною, пропорційною та змішаною виборчими системами, у тому числі пошуку ефективної виборчої системи для України присвячено ряд досліджень українських науковців: Р. Балабана, М. Находа, С. Конончука, О. Яроша, Ю. Ключковського [4]. Особливу увагу проблематиці застосування виборчих систем приділяють закордонні вчені: А. Блейз, Д. Рає, А. Руппель, Д. Батлер, Д. Фаррелл, С. Белов. Та все ж варто зазначити – дослідження практики використання пропорційної системи з відкритими регіональними списками, перспективи її застосування в Україні є фрагментальні. Частіше вітчизняні науковці аналізують ефективність використання «класичних» виборчих систем: мажоритарної, пропорційної та змішаної (І. Скідіна, О. Вагіна, М. Бучин, І. Федорій та ін.) або досліджують практику застосування окремих їх

різновидів, зокрема пропорційної виборчої системи з відкритими списками (С. Конончук, О. Ярош). Та слід зазначити, що в процесі пошуку оптимальної виборчої системи потрібно аналізувати весь спектр можливих загроз неефективності проведення виборів, що можуть нівелювати весь позитивний політико-соціальний ефект її запровадження.

Метою статті є розгляд загроз неефективності виборчої системи і труднощів в її запровадженні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Р. Балабаном «виборча система – це ключовий елемент політичної системи. Їй належить провідна роль у формуванні органів державної влади, місцевого самоврядування, легітимізації влади, а також у відображенні громадських настроїв» [1, с. 3]. Щоб дати відповідь щодо перспектив запровадження виборчої системи за відкритими партійними списками (ВПС) варто повернутися до законопроектів щодо проведення місцевих виборів в Україні. Законопроект «Про місцеві вибори» народного депутата М. Федорука (Народний Фронт) передбачає вибори депутатів сільських, селищних, міських (до 300 тис. осіб) рад за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, також пропонується реалістичний механізм пропорційних виборів депутатів міських (понад 300 тис. осіб) рад за відкритими виборчими списками. Вибори за ВПС дають виборцям можливість більше впливати на персональний склад депутатів у радах, а також обмежує можливості для політичної корупції. Крім партійних списків передбачена також можливість участі у виборах списків незалежних кандидатів, що поліпшує умови забезпечення права бути обраним для виборців, не пов'язаних із політичними партіями.

Вибори міських голів міст – обласних центрів та міст із населенням понад 300 тис. осіб пропонується проводити на основі абсолютної або значної (якщо лідер випередив найближчого кандидата на 20 % і більше) більшості, що забезпечить кращий відбір претендентів на ці посади. Вибори решти міських, а також сільських, селищних голів і сільських старост пропонується проводити на основі відносної більшості в один тур. Вибори депутатів районних і обласних рад запропоновано проводити за багатомандатною мажоритарною системою з представництвом територій у пропорції, але не прямій, до їх населення. Це дозволить уникнути домінуючого представництва в радах депутатів – жителів

адміністративних центрів. Пропонується також скоротити чисельність депутатського корпусу приблизно вдвічі [13].

Згідно із законопроектом «Про місцеві вибори» групи депутатів А. Парубія (Народний Фронт), О. Черненка (партія «Блок Петра Порошенка»), Н. Веселової («Самопоміч») за участю в розробці директора Інституту виборчого права Ю. Ключковського, експерта Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) Д. Ковриженка, координатора виборчих програм ГМ «ОПОРА» О. Айвазовської вибори депутатів сільських, селищних, районних у місті рад, міських рад міст з кількістю виборців до 90 тис. осіб, районних рад передбачається проводити за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах. У кожному з таких округів може бути обрано від 2 до 4 депутатів. Обраними вважатимуться кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів виборців у відповідному окрузі. Право висувати кандидатів на виборах мають відповідні місцеві організації партій; передбачається також можливість самовисування кандидатів. Кожен виборець матиме право проголосувати лише за одного кандидата у відповідному багатомандатному виборчому окрузі. Кандидати включатимуться до виборчого бюлетеня в алфавітному порядку. Запропонована виборча система сприятиме меншій втраті голосів виборців порівняно з мажоритарною виборчою системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, що дозволить обрати кандидатів, які користуються найбільшим рівнем підтримки виборців.

Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (ВР АРК), обласних рад, міських рад міст Києва, Севастополя, міських рад міст – обласних центрів та інших міст із кількістю виборців не менше ніж 90 тис. виборців передбачається проводити за пропорційною виборчою системою з ВПС. Право висувати кандидатів на виборах мають виключно обласні (на виборах до обласних рад) та міські (на виборах до відповідних міських рад) організації партій. Можливість самовисування кандидатів на цих виборах не передбачена, що запобігатиме зростанню кількості фракцій у відповідних радах, обранню кандидатів від так званих ратушних партій, у тому числі сепаратистського спрямування. Кожна партійна організація висуватиме два типи списків – списки кандидатів у депутати в багатомандатних округах (межі таких округів визначатимуться з урахуванням адміністративно-територіального поділу міста,

області) та єдиний список кандидатів у депутати в єдиному багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігатимуться з межами відповідного міста або області (АРК). Виборець матиме право проголосувати як за список кандидатів у багатомандатному окрузі в цілому, так і за конкретного кандидата в такому списку. При цьому з метою зменшення розміру виборчого бюлетеня законопроектом передбачено вписування порядкового номеру списку, який виборець підтримує в цілому, до бюлетеня. Якщо виборець голосує за конкретного кандидата в списку, то він вписуватиме до бюлетеня порядковий номер у списку відповідного кандидата зі списку. Цей голос зараховуватиметься також як голос, поданий на підтримку списку в цілому. З порядковими номерами списків та включених до них кандидатів виборці матимуть можливість ознайомитись у кабіні для таємного голосування. На першочергове отримання мандатів, незалежно від місця кандидата у списку, матимуть кандидати, на підтримку яких проголосувала найбільша кількість виборців, але не менше ніж 3 % від загальної кількості голосів, поданих за список.

Вибори міських голів міст Києва, Севастополя, міст – обласних центрів та інших міст із кількістю виборців не меншою за 90 тис. осіб передбачається проводити за мажоритарною системою абсолютної або значної більшості. Суть цієї системи полягає в тому, що обраним міським головою вважається кандидат на посаду міського голови, на підтримку якого було подано більше ніж 50 % дійсних голосів виборців. Кандидат на посаду міського голови також вважатиметься обраним, якщо на його підтримку було подано меншу кількість голосів, однак різниця між кількістю поданих за нього голосів та другим за кількістю отриманих голосів кандидатом на посаду міського голови становитиме не менше ніж 20 %. Якщо жоден із кандидатів не отримав необхідну для обрання кількість голосів, у відповідних містах проводитиметься повторне голосування. При цьому до виборчого бюлетеня для повторного голосування включатимуться два кандидати на посаду міського голови, які отримали найбільшу кількість голосів виборців.

Вибори сільських, селищних голів, старост та міських голів міст з кількістю виборців до 90 тис. осіб пропонуються проводити за існуючою виборчою системою. Кількісний склад місцевих рад пропонується суттєво зменшити (у середньому на 30 % від існуючого складу) [11].

Законопроект «Про місцеві вибори» розроблений народними депутатами В. Денисенком, С. Алексєєвим (Блок Петра Порошенка), І. Поповим, Ю. Чижмарем (Радикальна партія Олега Ляшка), О. Ледовських (Народний Фронт). Відповідно до цього законопроекту передбачається проведення виборів депутатів ВР АРК, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів, положення якого також пропонується узгодити з положеннями законів України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про місцеве самоврядування в Україні» та законодавчо забезпечити обрання старост.

Законопроектом, зокрема, передбачається, що місцеві вибори будуть проходити за такими виборчими системами:

1) депутатів сільських, селищних рад – зберігається чинна на сьогодні мажоритарна система відносної більшості в одномандатному виборчому окрузі;

2) депутатів ВР АРК, обласних, районних, міських, районних у містах рад – за пропорційною виборчою системою з преференціями (вибори в багатомандатному виборчому окрузі, що збігається з територією АРК, відповідної області, району, міста, району в місті, за виборчими списками місцевих організацій партій (блоків) з одночасним висуванням кандидатів у територіальних округах, на які поділяється багатомандатний округ);

3) міських голів (міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тис.) – за мажоритарною системою абсолютної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі;

4) сільських, селищних, міських (міст, кількість виборців у яких є меншою ніж 90 тис.) голів, сільських старост – за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі.

У законі пропонується чітко встановити кількісний склад відповідних місцевих рад, який визначатиметься ЦВК до початку виборчого процесу чергових виборів залежно від кількості виборців, які належать до відповідної територіальної громади, проживають на території області, району, району в місті. Мінімальна кількість депутатів ради – 10 при чисельності виборців до 500, максимальна – 80 депутатів при чисельності виборців понад 1,5 млн.

З метою проведення виборів депутатів ВР АРК, обласних, районних, міських, районних у містах рад територія багатомандатного округу поділятиметься

на територіальні округи, кількість яких дорівнюватиме кількісному складу відповідної ради.

Ураховуючи особливості запропонованої виборчої системи законопроектом передбачається можливість утворення на місцевому рівні виборчих блоків місцевих організацій політичних партій, що сприятиме розбудові місцевих партійних осередків та вихованню місцевих лідерів, як необхідних заходів на шляху зміцнення кадрової та функціональної спроможності органів місцевого самоврядування.

Отже, висування кандидатів здійснюватиметься місцевою організацією партії (блоком) не більш як по два кандидати в кожному територіальному окрузі. При цьому всі кандидати в депутати, висунуті місцевою організацією партії (блоком) у територіальних округах, включаються до єдиного виборчого списку кандидатів від цієї місцевої організації партії (блоку) у відповідну раду.

Законопроектом передбачено, що голосування відбувається бюлетенем, де зазначені назви місцевих організацій партій (блоків) та прізвище кандидата, висунутого відповідною місцевою партією (блоком) у цьому окрузі. Виборець має один голос. Голос виборця вважається одночасно голосом за місцеву організацію партії (блок) й за кандидата, висунутого нею (ним) у цьому окрузі. Пропонується встановити виборчий бар'єр – 5 % голосів виборців, поданих за списки місцевих організацій партій у межах багатомандатного округу, та 7 % – для виборчих блоків місцевих організацій партій. А кількість голосів виборців, отриманих місцевою партією (блоком) та кандидатом, висунутим нею (ним) у відповідному територіальному окрузі, визначає рівень особистої підтримки кандидата. Відповідно, залежно від цієї підтримки визначатиметься рейтинг кандидата у виборчому списку місцевої організації партії (блоку).

Метод голосування – проставляння в бюлетені однієї позначки, не відрізнятиметься залежно від виду місцевих виборів, а тому не потребуватиме додаткового роз'яснення виборцям і може бути застосований найближчим часом. Очікується збереження звичного розміру виборчого бюлетеня, що на додаток до його простоти не створюватиме додаткових труднощів у роботі виборчих комісій при підрахунку бюлетенів [10].

Наступний законопроект «Про місцеві вибори» запропонувала партія Батьківщина на чолі з Ю. Тимошенко. Основні засади виборів – проведення

виборів депутатів ВР АРК, обласних, районних, міських, районних у містах рад за пропорційною системою з ВПС. Законопроект передбачає закріплення відповідними місцевими партійними організаціями кандидатів у депутати ВР АРК, обласних, районних, міських, районних у містах рад за конкретними територіями, а також обов'язковість опублікування в регіональних друкованих ЗМІ та на партійних сайтах списків кандидатів. Остаточний порядок розміщення кандидатів у партійних списках визначається зборами (конференціями) відповідної місцевої організації партії за офіційними результатами голосування виборців за кандидатів виборчого списку, які надаються партійній організації відповідною територіальною виборчою комісією.

Вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися в сільську громаду), селища. Вибори сільських, селищних, міських голів проводяться за мажоритарною системою відносної більшості.

Перспективу змін виборчого законодавства слід розглядати відповідно до коаліційної угоди, яка є свого роду вказівником спільних дій парламентської більшості стосовно модернізації країни. У коаліційній угоді передбачається вдосконалення системи місцевих виборів шляхом проведення місцевих виборів згідно з вимогами Конституції України та з урахуванням особливостей реформи децентралізації місцевого самоврядування. Передбачено змінити систему місцевих виборів з метою забезпечення справедливого представництва виборців у місцевих радах, зберегти мажоритарну систему на рівні сільських та селищних рад та запровадити пропорційну виборчу систему з ВПС при проведенні місцевих виборів на інших рівнях. Коаліція планує запровадити вибори міських голів великих міст (відповідно до закону) у два тури та за принципом абсолютної більшості виборців, що проголосували; зменшення граничної кількості депутатів місцевих рад. Окрім того, заплановано внесення змін до законодавства про статус столиці – міста Києва з метою забезпечення європейських стандартів місцевого самоврядування в столиці. Ці зміни запропоновано протягом одного півріччя 2015 р. [12].

Отже, можна визначити, що відповідно до зобов'язань учасників парламентської коаліції проведення місцевих виборів за мажоритарною і пропорційною виборчою системою за ВПС є перспективою розвитку місцевого

самоврядування. Їх використання в сумі зі зменшенням чисельності рад сприятиме його розвитку. Залишились окремі питання узгодження позицій різних політичних партій та окремих народних депутатів, які стосуються:

- участі в місцевих виборах політичних блоків;
- прохідного бар'єру для політичних партій (блоків) – 3 %, 5 %, 7 %;
- чисельності громад міст під час використання двотурової системи виборів для виборів міських голів;
- самовисування кандидатів на виборах до районних, міських (обласного значення) та обласних (АРК) рад;
- час проведення виборчої кампанії;
- форма виборчого бюлетеня.

Світлана Конончук, керівник політичних програм Українського незалежного центру політичних досліджень, підтверджує наше бачення щодо використання ВПС. Варто знати, що немає єдиної моделі голосування за ВПС. Кожна із країн розробляє свою систему, залежно від того, яких цілей вона хоче досягнути саме через вибори. Тому й Україні слід буде пропонувати свою [5; 6]. Наприклад, в Естонії не дозволяється балотуватися блокам партій, а можна партіям і незалежним кандидатам. У Латвії, навпаки, висувати кандидатів можуть партії і блоки, а незалежних кандидатів законом не передбачено. У Польщі, крім партій і блоків партій, правом висунення наділені спілки виборців. Достатньо ініціативи 15 виборців для того, щоб висунути свого кандидата в окрузі [14; 15].

Неоднаковими є і бюлетені. Це може бути сам список партії чи блоку (чи також список від виборців, як у Польщі), у якому виборець позначає бажаного кандидата. А може бути листок, у якому виборець вказує номер зі списку всіх кандидатів, що балотуються в окрузі і яким присвоєно такий номер (такий порядок в Естонії) [2].

Але основне, спільне в цьому механізмі – це можливість виборця віддати голос саме тому кандидату, якому він довіряє, і можливість кандидата не залежати від волі партійної верхівки. Чим більше голосів він отримає – тим вищі його шанси бути обраним.

Існує думка, що дискусія стосовно відкритих списків – популістична риторика. Тобто основними плюсами можна назвати: внутрішньопартійну конкуренцію, вибір найбільш достойних людей; формування партійних структур та

більш ефективну роботу на місцях; можливість для виборців формувати склад органів влади [7].

Але на думку багатьох експертів є ряд «мінусів» пропорційної виборчої системи за ВПС:

- формування «формальних» списків зі зрозумілим фаворитом на місцях;
- велика кількість помилок і маніпуляцій під час голосування, адже система використовується вперше і пояснювати її виборцям буде «нікому» та і є дефіцит часу.

Особливої ваги, в умовах прогнозованої низької явки виборців на місцевих виборах, можуть набути маніпуляції, пов'язані з нігілізмом виборця та працівників комісій. Навіть зараз технічні кандидати (наприклад, однофамільці) забирають близько 1 % у реального учасника. Члени Державної виборчої комісії легко виносять печатки, порушують інші процедури, не розуміючи глибини відповідальності. Нові бюлетені з великою різноманітністю кандидатів можуть містити значну кількість помилок та сприяти «хаотичному» голосуванню. Відповіді про місце в бюлетені, розміщення на стенді, «правила» роботи з пояснення системи голосування – усе це стане засобом «сірих технологій» під час виборів.

Політконсультант Дмитро Джангіров проаналізував вибори в Польщі, проведені 16 листопада 2014 р. Вони, на його думку, завершилися грандіозним політичним скандалом зі звинуваченнями у фальсифікаціях, захопленням ЦВК радикальною опозицією та зверненнями до Ради Європи помірної опозиції. Зазначимо головні особливості «підбиття підсумків», які дали підстави для підозр у фальсифікації. «Передусім результати електронного підрахунку голосів значно відрізнялися від даних екзит-полів, насамперед на користь Селянської партії, яка з 2007 р. перебуває в коаліції з керівною Громадянською платформою.

Другий «сюрприз»: кількість недійсних бюлетенів зі списками кандидатів у сеймики воєводств у середньому в країні сягала аж 18 %, а в деяких округах – до 40 % <...> Не зазіхаючи на право польської опозиції звинувачувати владу у фальсифікаціях і шукати докази цього, ми схилиємося до найбільш достовірної версії: проблема в самій виборчій системі» [3].

Д. Джангіров, І. Душин, К. Одарченко, К. Красюк (ФБ-спільнота «Клуб політконсультантів») на основі світового досвіду визначають певні внутрішні

особливості проведення місцевих виборів в Україні за ВПС, тобто визначають певну українську специфіку.

Система з відкритими списками створена для класичних партій, і вітчизняним політичним силам буде дуже складно освоюватися. Річ у тім, що в умовах традиційної вітчизняної пропорційної виборчої системи партія «тягне» членів списку, а саму партію «тягне» лідер/група лідерів. Усе це неминуче перетворює провідні партії на закриті елітарні клуби з жорсткою ієрархією і високою ціною членства (наприклад, у вигляді плати за місце в прохідній частині списку). В умовах пропорційної системи з відкритими списками на рівні регіонів ситуація зміниться на протилежну: партію «тягтимуть» авторитетні місцеві політики, а не навпаки. Це означає появу як мінімум двох особливостей.

По-перше, різке зростання політичної ваги регіональних груп (*de facto* «регіональних партій») – як економічних еліт, так і активістів місцевого масштабу. Ці регіональні групи вестимуть виснажливі торги з провідними партіями про свою участь у регіональному списку, погрожуючи в разі відмови від їхніх умов піти до поступливіших конкурентів.

По-друге, різко посилиться конкуренція всередині списку. Якщо на сьогодні боротьба за місця закінчується після передвиборчого з'їзду, то в разі відкритих списків жорстка боротьба з усіма звичними забороненими прийомами триватиме до дня виборів. Адже в прохідному списку немає явно прохідних місць. Крім того, таку внутрішню боротьбу розпалюватимуть конкуренти. Тому можна припустити, що вибори за пропорційною системою з ВПС, найімовірніше, завершаться переходом на регіональні списки (можливо, із «загальнонаціональною частиною», наприклад у складі першої п'ятірки), але без права виборців втручатися в порядок кандидатів у визначеному партією списку [3].

Зберігаючи таку саму систему фінансування політичних проектів, слабкі або загалом відсутні структури на місцях, складний доступ до рейтингових медіа-ресурсів у регіоні через відсутність коштів, готовність виборців брати участь у мотиваційних програмах (продукти, послуги тощо) – ми отримуємо ті самі результати за будь-якої форми. А підкуп виборців відіграватиме таку саму роль, що й при мажоритарних виборах в одномандатних округах. Пропорційна система з ВПС не розв'язує сьогоднішніх проблем українського виборчого процесу. Нікуди не дінуться ті, хто голосує за гроші, ті, хто купує голоси, і ті, хто ці голоси

«підраховує». Само собою, не зросте кількість відповідальних виборців, які вивчають кандидатів і свідомо обирають їх.

Висновки. Отже, важливим процесом у впровадженні нових виборчих систем, у тому числі ВПС, є проведення реальних, а не «косметичних» змін та формування відповідальної позиції серед місцевих політичних еліт. Важливою і визначальною має стати системна освітня та просвітницька робота серед виборців – проведення якої є зобов'язанням держави та органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. **Балабан Р.** Теорія виборчої системи / Р. Балабан. – К. : Либідь, 2007. – 112 с.
2. **Бойко Н.** Країна бурштину: місцеві вибори та відкриті партійні списки / Н. Бойко. – Режим доступу : www.pravda.com.ua/columns/2015/03/7/7060726/.
3. **Джангіров Д.** У чому небезпека відкритих списків / Д. Джангіров. – Режим доступу : forbes.ua/ua/opinions/1386189-u-chomu-nebezpeka-vidkritih-spiskiv.
4. **Ключковський Ю. Б.** Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія / Ю. Б. Ключковський. – К. : Час Друку, 2011. – 132 с.
5. **Конончук С.** Відкриті партійні списки. Як це працює? / С. Конончук. – Режим доступу : www.yl.edu.te.ua/Progets%5CAccesPoint%5Cdocs%5Copen_election_lists2012.pdf.
6. **Конончук С.** Як відбувається голосування за відкритими списками / С. Конончук. – Режим доступу : www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/yak-vidbuvaietsya-golosuvannya-za-vidkritimi-spiskami.
7. **Одарченко К.** Відкриті списки – чи застосуємо практично? / К. Одарченко. – Режим доступу : blog.liga.net/user/kodarchenko/article/16383.aspx.
8. **Оприлюднено** повну версію коаліційної угоди : весь текст // Ліга новості. – Режим доступу : samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf.
9. **Порошенко, Тимошенко та Садовий** – лідери у президентському рейтингу (за інф. rbc.ua) // Село Полтавське. – 2015. – № 14. – С. 8.
10. **Проект** закону про місцеві вибори від 28 трав. 2015 р. № 2831-3. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55377.

11. **Проект** закону про місцеві вибори від 28 трав. 2015 р. № 2831-2. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55376.
12. **Проект** закону про місцеві вибори від 13 трав. 2015 р. № 2831. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55092.
13. **Проект** закону про місцеві вибори від 27 трав. 2015 р. № 2831-1. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55373.
14. **Estonia**. Local Government Council Election Act Passed 27 March 2002 // Riigi Teataja. – 2002. – № 36. – 407 p.
15. **Latvia**. The Election Law On City and Town Councils, District Councils and Pagasts Councils. – Access mode : web.cvk.lv/pub/?doc_id=29073.

List of references

1. **Balaban R.** Teoriia vyborchoi systemy / R. Balaban. – К. : Lybid, 2007. – 112 s.
2. **Boiko N.** Kraina burshtynu: mistsevi vybory ta vidkryti partiini spysky / N. Boiko. – Rezhym dostupu : www.pravda.com.ua/columns/2015/03/7/7060726/.
3. **Dzhanhirov D.** U chomu nebezpeka vidkrytykh spyskiv / D. Dzhanhirov. – Rezhym dostupu : forbes.ua/ua/opinions/1386189-u-chomu-nebezpeka-vidkritih-spiskiv.
4. **Kliuchkovskiy Yu. B.** Vyborchi systemy ta ukrainske vyborche zakonodavstvo : monohrafiia / Yu. B. Kliuchkovskiy. – К. : Chas Druku, 2011. – 132 s.
5. **Kononchuk S.** Vidkryti partiini spysky. Yak tse pratsiuie? / S. Kononchuk. – Rezhym dostupu : www.yl.edu.te.ua/Projects%5CAcceptPoint%5Cdocs%5Copen_election_lists2012.pdf.
6. **Kononchuk S.** Yak vidbuvaietsia holosuvannia za vidkrytymy spyskamy / S. Kononchuk. – Rezhym dostupu : www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/yak-vidbuvaietsya-golosuvannya-za-vidkritimi-spiskami.
7. **Odarchenko K.** Vidkryti spysky – chy zastosuiemo praktychno? / K. Odarchenko. – Rezhym dostupu : blog.liga.net/user/kodarchenko/article/16383.aspx.
8. **Opryliudneno** povnu versiiu koalitsiinoi uhody : ves tekst // Liha novosti. – Rezhym dostupu : samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koalitsiyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf.
9. **Poroshenko, Tymoshenko ta Sadovyi** – lidery u prezydentskomu reitynhu (za inf. rbc.ua) // Selo Poltavske. – 2015. – № 14. – S. 8.

10. **Projekt** zakonu pro mistsevi vybory vid 28 trav. 2015 r. № 2831-3. – Rezhym dostupu : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55377.

11. **Projekt** zakonu pro mistsevi vybory vid 28 trav. 2015 r. № 2831-2. – Rezhym dostupu : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55376.

12. **Projekt** zakonu pro mistsevi vybory vid 13 trav. 2015 r. № 2831. – Rezhym dostupu : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55092.

13. **Projekt** zakonu pro mistsevi vybory vid 27 trav. 2015 r. № 2831-1. – Rezhym dostupu : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55373.

14. **Estonia.** Local Government Council Election Act Passed 27 March 2002 // Riigi Teataja. – 2002. – № 36. – 407 p.

15. **Latvia.** The Election Law On City and Town Councils, District Councils and Pagasts Councils. – Access mode : web.cvk.lv/pub/?doc_id=29073.